

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ОИЛАДА ФАРЗАНДЛАР ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИ БОРАСИДАГИ ҚАРАШЛАРИ

Ш. А. Дўстмухаммедова

психология фанлари номзоди, доцент

И. Арабов

Ўзбекистон халқаро ислом академияси магистранти

АННОТАЦИЯ

В этой статье обсуждается мнение восточных мыслителей о том, что родители несут основную ответственность за воспитание детей. Было отмечено, что воспитание детей, в первую очередь, наших национальных и религиозных обычаев и традиций, а также рекомендации наших мыслителей прошлого принесут положительные результаты. Широко освещены научные, философские и психологические взгляды наших ученых в этой области.

ABSTRACT

This article discusses the views of Eastern thinkers that parents are primarily responsible for the education of children. It was noted that the education of children, first of all, our national and religious customs and traditions, as well as the recommendations of our thinkers of the past, will bring positive results. The scientific, philosophical and psychological views of our scientists in this area are widely covered.

Оила авлоддан-авлодга ўтадиган маданий қадриятлар, хусусан халқнинг маданий мероси, ахлоқий қарашларининг эгаси ҳисобланади. У турли хил ўзаро фарқланувчи кишилардан иборат ижтимоий гуруҳ, боланинг илк ижтимоий муносабатларга киришадиган масканидир.

Барча халқлар сингари ўзбек халқи ҳам ўзининг ривожланиш тарихида ва тараққиёт истиқболини белгилашда оила ва унинг атрофидаги муаммоларни ўрганиб келган. Халқ оғзаки ижодиётининг ўзига хос жанрлари бўлган мақол, матал, эртак, нақл, ҳикматли сўзлар ва ибораларда ижтимоий ҳаётнинг энг мураккаб муаммоларидан тортиб оилавий ҳаёт масалаларигача ўз иникосини топган.

Ўзбек халқи – болажон халқлиги боис, бугунги кунда ҳам оилада камида

икки-уч фарзанднинг бўлиши табиий ҳисобланади. Шу боисдан ҳам, узоқ ўтмишдан халқимиз ота-она ва фарзанд муносабатларидан кейинги ўринда, ака-укалик ва опа-сингиллик муносабатларига алоҳида эътибор бериб келган. Оилада фарзандлар ўртасида илиқ муносабатлар бўлиши ва сақланиб қолиниши учун аجدодларимиз ёзма ва оғзаки ижод намуналаридан ҳам кенг фойдаланган. Жумладан, “Онангни кафтингда тутсанг, синглингни бошингда тут”, “Ота – хазина, ака-ука таянч”, “Беш кўлим пасту баланд, бешови асалу қанд”, “Оғанин тотув бўлса, от кўп, опа-сингил тотув бўлса ош кўп”, “Оғанин аразли бўлса ҳам, ғаразли бўлмас¹” каби мақоллар қондошликнинг инсон ҳаётидаги ўрнини кўрсатиш билан бир қаторда, фарзандларни ўзаро аҳилликка, ҳамкорликка, биродарликка, меҳр-оқибатли бўлишга чорлаган. Зеро, инсоний ғоялар руҳида тарбияланган фарзанд нафақат оиласи тинчлиги ва барқарорлиги, балки бутун жамият саодати учун ҳам курашувчи бўлади.

Аждодларимизнинг кўп минг йиллик тарихи, ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, маданияти, маънавияти ва қадриятларида ўз таъсирини қолдирган зардуштийлик динида ҳам жамиятнинг илк куртаги бўлмиш оила муносабатларига катта аҳамият қаратилган. Хусусан, “Авесто”да ака-сингил ўртасидаги меҳр-оқибат, акалик масъулияти ҳақида гапирилиб, шундай дейилади: “Дон экилган буғдойзорни босиб ўтиш фақат бир киши учун – синглисини кўргани бораётган ака учун кечирилади²”. Келтириб ўтилган мисоллардан кўриниб турибдики, халқимизда қадим-қадимдан ака-ука, опа-сингиллар ўртасидаги меҳр-оқибат, эзгу муносабатлар юксак қадрият саналган.

Муҳаддислар ичида энг машҳури, ислом оламининг ифтихори – Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий асарларида оилада фарзандларни меҳр билан тарбиялаш ва уларга бир хилда муносабатда бўлиш масалаларига қуйидаги ҳадиси шарифлар келтирилган: “Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз ҳузурларида ал-Акраъ ибн Ҳобис Таймий ўтирганда Хасан ибн Алини ўптилар. Шунда у: Менинг ўнта болам бор. Улардан бирортасини ўпганим йўқ”, деди. Бас, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга назар солдилар ва: “Раҳм қилмаганга раҳм қилинмас³”,- дедилар.

¹ Ўзбек халқ мақоллари. Т.: Гофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 271 бет, 318-319 бетлар.

² Ҳасанов С. “Хоразм маърифати-олам кўзгуси” Тошкент: 1996, 47бет.

³ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис: 4-китоб.– Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1997.–528 б. Б 85.

Шарқ мутафаккирларидан саналмиш Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос Хожиб, Алишер Навоий, Заҳриддин Бобур ва бошқа кўплаб алломаларимизнинг оила ва ундаги шахслараро муносабатлар, айниқса фарзандлар тарбияси хусусидаги қимматли фикр-мулоҳазалари бугунги кунда ҳам катта ижтимоий, мафкуравий, тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Буюк олим Абу Наср Форобий “Мантиққа кириш”, “Ақл тўғрисида”, “Бахт-саодатга эришув ҳақида”, “Фозил шахар одамларининг қарашлари”, “Уруш ва тинч турмуш ҳақида китоб” каби 160 дан ортиқ қимматли асарларида шахслараро муносабатларга алоҳида тўхталган.

Форобий: “Бахт-саодатга эришув ҳақида” рисоласида ҳар бир инсоннинг туғма табиатида ва унга лозим бўлган ҳар қандай иш ва ҳаракат жараёнида бошқа бир инсон ёки кўпчилик билан муносабатда бўлиш, ўзаро алоқа қилиш ҳиссиёти бор, одам жинсидан бўлган ҳар қандай инсоннинг аҳволи шу, у ҳар қандай камолотга эришувда бошқаларнинг кўмаклашувига ва улар билан бирлашишга муҳтож ва мажбурдир”, дейди. Бу билан аллома кишилар ўртасида оға-инилик, иноқлик, биродарлик ва ҳамдамлик муносабатлари – эл-юрт тинчлиги, жамият равнақи, инсон камолоти учун ғоят зарур омиллардан бири эканлигини таъкидламоқда деган хулосага келиш мумкин. Бунда оилада камолга етаётган фарзандларнинг ўзаро муносабатларини тўғри ташкил этиш, аҳиллик ва ҳамжиҳатлик каби сифатларни болада тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади.

Буюк тафаккур эгаси, ғарбда “Авиценна” номи ила кенг шуҳрат қозонган олим – Абу Али ибн Синонинг оилавий муносабатлар масалаларига оид қарашлари ҳам ўзига хослиги билан фарқланиб туради. Унинг “Китоб ал-қонун фит-тиб” (“Тиб қонунлари китоби”), “Донишнома”(Билим китоби”), “Рисолаи ишқи”, “Ахлоқ ҳақидаги рисола”, “Уй хўжалиги”, “Ахд рисоласи” каби қатор асарларида табобат масалалари қаторида ота-она ва фарзандлар ўзаро муносабатларига доир қимматли мулоҳазалар ҳам келтириб ўтилган. “Оилада фарзандлар ахлоқининг шаклланишига, - дейди ибн Сино, эр-хотиннинг бир-бирига бўлган муносабати, бир-бирини ҳурмат қилишлари ижобий таъсир кўрсатади⁴”. Аллома оналарга бола тарбиясини турли шароитда маълум изчиллик ва тартиб билан олиб бориш ҳақида маслаҳатлар бериб, шу билан бирга у оталарнинг ҳам бурч ва вазифаларини белгилаб беради. Ибн Синонинг фикрича, эркак киши оиланинг бошлиғи бўлгани учун, у оиланинг энг зарур

⁴ Мунавваров А.К. “Оила педагогикаси” Тошкент: 1994. 446бет.
Материалы международной конференции.
Ташкент. 24 ноября 2021г

талабларини бажариши лозим, нимаики ваъда қилган бўлса, ўз ваъдаси устидан чиқиши шарт. Ибн Синонинг таъкидлашича, ҳамма вақт боланинг истаган нарсасини муҳайё қилишга, истамаганини узоқлатишга тайёр туриш керак. Мақсадга эришиш учун ўрни билан болаларни мақташ, жоиз топилса жазолаш ҳам кераклигини кўрсатиб ўтади. Ибн Сино бола тарбиясида умуминсоний тамойилларнинг қўлланишини ёқлаб чиқиб, ота-оналар болаларини шахсий ибратлари орқали вояга етказишлари кераклигини уқтиради. Ота-она давлат бошлиғими, ёки оддий фукароми, барибир, бола тарбияси учун масъулдирлар, жамиятда тутган мавқеидан қатъий назар, бола тарбияси уларнинг бирламчи вазифасидир⁵, - деб ёзади аллома.

XI асрнинг буюк мутафаккири Юсуф Хос Ҳожиб қаламига мансуб - “Қутадғу билиг” (“Саодатга бошловчи билим”) китобида илм-маърифат, одоб-ахлоқ, давлатни бошқариш йўл-йўриқлари, оила ва оилавий муносабатлар ҳақидаги кенг қамровли қарашлар ва таълимотлар ўз аксини топган. Унинг фикрича, инсон учун буюк бахт бу фарзанд кўриш ва унга тарбия беришдир. Фарзанд тарбияси ҳар бир ота-онага жуда катта масъулият юклайди. Ота-она, айниқса, ота оилада фарзанд тарбиясига эътибор бермоғи лозимлиги ҳақида аллома ўз асарида таъкидлаб, шундай дейди: “Ота болани назорат қилиб, (турли хуналар) ўргатиб ўстирсан, (Улар) улғайгач ўғил қизим (бор) деб, севинади⁶”. Фарзандларни яхши тарбия қилмоқ ҳар бир ота-онанинг ҳам қарзи, ҳам фарзи эканлиги асарда кенг ёритилган.

Миллий маънавиятимиз даҳоси, ғазал мулкининг султони Алишер Навоий асарларида оила ва ундаги шахслараро муносабатлар ҳақидаги фикрларининг умуминсоний аҳамиятга эга бўлган муҳим жиҳатларидан бири – фарзандлар томонидан ота-оналарни ҳурмат қилишлари ҳақидаги масалалар. У ота-она хизматини бажо келтириш, улардан бирини иккинчисидан ортиқ - кам билмаслик фарзандлар учун саодат келтиришини алоҳида таъкидлаб шундай дейди: “Тарбиянинг яна бири ота-онани ҳурмат қилиш, буни бажариш унинг (фарзанд)учун мажбуриятдир. Бу иккисига хизматни бирдек қил, хизматинг қанча ортиқ бўлса ҳам, кам деб бил⁷”.

Фарзанд тарбиясида эътибор берилиши лозим бўлган жиҳатлар ҳамда айти шу борасидаги муаммолар ечими ҳақида психолог Торик Ҳабиб савол-жавоб шаклида қуйидаги фикрларни билдириб ўтган:

⁵ Мунавваров А.К. “Оила педагогикаси” Тошкент: 1994. 446бет.

⁶ “Қутадғу билиг” Юсуф Хос Ҳожиб Тошкент: 1989. 97 бет.

⁷ Бобоев Х. Ғофуров З. “Ўзбекистонда сиёсий ва маънавий-маърифий таълимотлар тараққиёти” Тошкент: Янги аср авлоди 2001. 278 бет

Фарзандингиз ёлғон гапиряптими? Демак, сиз уни қаттиқ назорат остига олгансиз! Фарзандингиз ўзига ишонмаяптими? Демак, сиз уни руҳлантормас экансиз! Фарзандингиз яхши гапиролмаяптими? Демак, сиз у билан суҳбатлашмас экансиз! Фарзандингиз ўғрилиқ қияптими? Демак, сиз унга совға-салом бермаётган экансиз! Фарзандингиз кўрқоқми? Демак, сиз уни кўп ҳимоя қиларкансиз! Фарзандингиз бошқаларни ҳурмат қилмаяптими? Демак, сиз унинг ёнида овозингизни пасайтормас экансиз! Фарзандингиз доим қовоғи осилганми? Демак, сиз уни мақтамас экансиз! Фарзандингиз қизғанчиқми? Демак, сиз у билан ўзаро ҳамкорлик қилмас экансиз! Фарзандингиз бошқаларга нисбатан тажовуз қияптими? Демак, сиз унга нисбатан кўпол муносабатда бўлар экансиз! Фарзандингиз заифми? Демак, сиз унга кўп дўқ-пўписа қилар экансиз! Фарзандингиз сизни қизғанаяптими? Демак, сиз унга нисбатан беътибор экансиз! Фарзандингиз сизни безовта қилиб, тинчингизни бузаяптими? Демак, сиз уни бағрингизга босиб, юзларидан ўпмас экансиз! Фарзандингиз сизга бўйсунмаяптими? Демак, сиз ундан кўп нарса талаб қиларкансиз! Фарзандингиз одамови бўлиб қолганми? Демак, сиз ўзингиз билан ўзингиз овора экансиз!⁸

Шарқ мутафаккирларининг маънавий меросидан бундай мисолларни узоқ давом эттириш мумкин. Кўриниб турибдики, оила ва унинг атрофидаги муаммолар масаласига Шарқ мутафаккирлари ва маърифатпарвар зиёлилари алоҳида эътибор билан қараганлар. Уларнинг асарларида оиланинг муқаддаслиги, унинг жамият ҳаётида тутган ўрни, оиланинг тинчлиги ва фаровонлигини белгиловчи муҳим миллий-маданий ва миллий-психологик омиллар кўрсатиб ўтилган. Айниқса, оиланинг асосини ташкил этувчи ота ва онада юксак инсоний фазилатлар шаклланган бўлиши, уларнинг оилавий бурч ва вазифаларини садоқат билан адо этишлари, бир-бирига меҳрибон ва кечиримли бўлишлари оилада тарбия топаётган фарзандлар камолини белгиловчи энг муҳим қадрият сифатида эъзозланади.

REFERENCES

1. Ўзбек халқ мақоллари.Т.: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 271 бет, 318-319 бетлар.
2. Ҳасанов С. “Хоразм маърифати-олам кўзгуси” Тошкент: 1996, 47 бет.
3. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис: 4-китоб.– Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. – 528 б. Б 85.

⁸ Бахтли ҳаёт сари. Зиёвуддин Раҳим. Тошкент: 2019. Электрон нусха 63-бет.
Материалы международной конференции.
Ташкент. 24 ноября 2021г

4. Умарова, Н. Ш. (2021). ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 1225-1233.
5. Umarova, N. S. (2019). Economic socialization of the individual in the context of age periods. *Bulletin of Science and Education*, (22-3 (76)).
6. Умарова, Н. Ш. (2021). СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СПОРТИВНОЙ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.
7. УМАРОВА, Н. (2020). СПОРТЧИЛАРНИ ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА ИРОДА КУЧИНИ НАМОЁН БЎЛИШИНИНГ ТЕМПЕРАМЕНТАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ. *Фан-Спортга*, (3), 42-44.
8. Умарова, Н. Ш., & Каримова, В. М. (2020). ШАХС ИҚТИСОДИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВИДА ПУЛГА БЎЛГАН УСТАНОВКАЛАРИНИ АНИҚЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ТАҲЛИЛ. *Science and Education*, 1(Special Issue 4), 51-63.
9. Умарова, Н. Ш. (2019). Экономическая социализация личности в контексте возрастных периодов. *Вестник науки и образования*, (22-3 (76)), 60-64.
10. Atabaeva, N. B. (2019). Psychological factors affecting the development of altruism in humans. *Central Asian Journal of Education*, 3(1), 98-119.
11. Атабаева, Н. Б. (2018). Психологические особенности проявления альтруизма у детей. *Вестник интегративной психологии*, 27-30.
12. Taskarevna, N. Z., Yuldibaevna, B. G., Batirovna, A. N., & Ziyodullayevna, J. D. (2020). National features which are necessary to be developed in a person. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(6), 548-564.
13. Атабаева, Н. Б. (2020). The formation of altruism as a national feature in students. In *Актуальные проблемы психологии и педагогики в современном образовании* (pp. 176-177).
14. Атабаева, Н. Б. (2020). ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ АЛЬТРУИЗМА КАК НАЦИОНАЛЬНОЕ СВОЙСТВО У МОЛОДЁЖИ. In *ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ* (pp. 37-40).
15. Atabaeva, N. B. (2019). THE GENDER DIFFERENCES OF ALTRUISM BUILDING UP IN A PERSON. In *ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ* (pp. 168-172).
16. Абдуллаева, Д. У. (2021). Психокоррекция во взаимоотношениях матери и подростка. *Наука и образование сегодня*, (4 (63)), 114-115.
17. Ubaydullayevna, A. D. (2019). IMAGINATIONS OF MOTHER ABOUT WOMAN SOCIAL ROLES AS A FACTOR OF ATTITUDES TOWARDS

CHILDREN. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 7(12).

18. Абдуллаева, Д. У. (2018). ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ ДЕТЕЙ. In *Развитие интеллектуально-творческого потенциала молодежи: из прошлого в современность* (pp. 335-336).

19. Абдуллаева, Д. У., & Маткаримова, Н. Б. (2017). ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПСИХОЛОГА-ПЕДАГОГА В ИНФОРМАЦИОННОЙ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СИТУАЦИИ XXI ВЕКА. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (6-2), 127-130.

20. Абдуллаева, Д. У. (2016). Взаимодействие психолог-педагог: от парадигмы исследования к парадигме обеспечения. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (5-4), 11-13.

21. Абдуллаева, Д. У. (2016). СУЩНОСТИ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ ПРОЦЕССА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (5-6), 64-66.

22. Махмудова, Д. А. (2017). ОСОБЕННОСТИ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ РАБОТЕ С ЖЕРТВАМИ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ. *Наука и мир*, 2(5), 96-97.

23. Махмудова, Д. А., & Зуфарова, М. Х. (2016). ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПСИХОТЕРАПИИ ПРИ РЕАБИЛИТАЦИОННОЙ РАБОТЕ С ЖЕРТВАМИ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ. *Наука и мир*, 3(1), 130-132.

24. Махмудова, Д. А., & Зуфарова, М. Х. (2016). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ С НЕВРОЗАМИ У ДЕТЕЙ. *Наука и мир*, 3(6), 41-42.

25. Эгамбердиева, Н. М., & Махмудова, Д. А. (2013). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОЩУЩЕНИЯ СЧАСТЬЯ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *SCIENCE AND WORLD*, 77.

26. Махмудова, Д. А. (2013). ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ЖЕРТВАМИ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ. *SCIENCE AND WORLD*, 116.

27. Kurbanova, F. K. (2022). METHODS OF DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN THE CONDITION OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2022(2), 202-213.

28. Kurbanova, F. (2021). PECULIAR FEATURES OF ENGLISH AND UZBEK SPEECH ETIQUETTE. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 1850-1855.
29. Kurbanova, F. K. (2020). LANGUAGE UNITS DENOTING CULTURAL FEATURES OF A NATION. *Academic research in educational sciences*, (3), 980-984.
30. Реджабаева, М. З., Махмудова, Д. А., & Газиханова, Ш. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОКАЗАНИЯ КОМПЛЕКСНОЙ ПОМОЩИ ОДАРЕННЫМ ДЕТЯМ.

